

S.Z.QUBATOVA

müəllim

e-mail: sakinaqubatova@gmail.com

:https://orcid.org/0009-0004-9807-838X

İsmayılı Dövlət Humanitar və Texnologiya Kolleci

(İsmayılı ray., A.Aslanov küç.)

10.62021/0026-0028.2024.4.283

YENİYETMƏLƏRİN SOSİALLAŞMASININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ FUNKSİYALARI

Xülasə. Məqalənin əsas mahiyyətini yeniyetmə şagirdlərin sosiallaşmasında mövcud problemlər və onların həlli yolları, elmi əsaslarla həyata keçirilməsi üçün təşkil olunan yeni yanaşmalar, modellər, elmi ideyalar təşkil edir. İzah olunur ki, şagird özünüidarəetmə orqanının fəaliyyətinin mahiyyəti bir sıra şagirdlərə cəmiyyətdə demokratik münasibətlərin əsaslarını, kollektivdə və müstəqil həyatda özünü idarə etməyi öyrətməkdir. Özünüidarəetmə orqanını təşkil etmək üçün əvvəlcədən lazımi metodik ədəbiyyat toplamaq və iclasların tematik məzmununu müəyyənləşdirmək və iş planı tərtib etmək lazımdır. Tədqiqatdan belə bir nəticəyə də gəlmək olur ki, gənclərin sosiallaşması fərdin öz xarakterindən, xüsusiyyətlərindən, ətraf mühitin, məktəbin, ictimai cəmiyyətin təsiri və fərdin təhsil aldığı məktəbin sosioloji əsaslarla qurulmasından asılı olaraq dəyişə bilər.

Açar sözlər: yeniyetmə, sosiallaşma, sosiallaşmanın mərhələləri, sosiallaşmanın funksiyaları, şəxsiyyətinin formalaşması

Cəmiyyət stabilliyə can atan sistemdir, onun zəmini isə dövlətdir. Cəmiyyətin stabilliyi, bir çox hallarda, nəsillərin varisliyi ilə, gənclərin cəmiyyətin və dövlətin əsas dəyər və normalarının yaradıcı dərk edilməsi ilə müəyyənləşir. Bu varislik geniş mənada tərbiyə ilə təmin olunur.

“Sosiallaşma” anlayışı ilə ictimai təcrübənin xüsusiyyətləri təsvir olunur, bu prosesin optimallığı isə bilavasitə vətəndaşın tərbiyəsi vasitələrindən asılıdır. Vətəndaşın sosiallaşması hər bir şəxs tərəfindən peşə, siyasi və hüquqi həyat fəaliyyəti məkanında müəyyən bilik, norma, dəyərlər sisteminin və ənənələrinin mənimsənilməsi yolu ilə vətəndaşın cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü kimi fəaliyyət göstərməsidir.

Vətəndaş tərbiyəsi formalaşan vətəndaş şəxsiyyətinin məqsədyönlü pedaqoji təşkilətmə və idarəolunma prosesidir və yekun məqsədi şəxsiyyətin vətəndaş sosiallaşmasıdır. Beləliklə, hər bir cəmiyyət vətəndaş tərbiyə sisteminin, böyüyən nəslin vətəndaş sosiallaşmasının mühüm institutu kimi effektiv işində marağı var.

Yeniyetmələrin sosiallaşması dinamik olduğu üçün o bir neçə mərhələlərlə yerinə yetirilir. Bu məsələlərdə məlumatın çatdırılması, münasibətin formalaşması, məlumata münasibət, davranış sisteminin qurulması və sosial fəaliyyətin dərk olunması əhatə olunur.

Araşdırmalar göstərdi ki, sosiallaşmanın gedişində 7 əsas mərhələ nəzərə alınmalıdır və bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: Sosiallaşmanın I mərhələsində sosial məlumatı bilik, vərdiş, bacarıq, hiss və duyğu səviyyəsində şəxs tərəfindən qavranmasıdır. Mütləq məlumatın vaxtında çatdırılması nəzərə alınmalıdır; Sosiallaşmanın II mərhələsində alınmış məlumatın şəxsi sosial təcrübə ilə əlaqələndirməsi və bunun əsasında onlarda şəxsi münasibətlərin formalaşdırılması nəzərə alınmalıdır; Sosiallaşmanın III mərhələsində alınmış məlumatlar ya qəbul ediləli, ya da ondan imtina olunmalıdır; Sosiallaşmanın IV mərhələsi dəyər istiqamətlərinin formalaşdırılması və fəaliyyətə göstərişlərin verilməsidir; Sosiallaşmanın V mərhələsinin əsasında rəftar, əməl və məntiqi ardıcılığa malik davranış sisteminin qurulması durur; Sosiallaşma-

nın VI mərhələsi davranış normalarının reallaşdırılmasından və stereotiplərin formalaşdırılmasından ibarətdir. Sosiallaşmanın VII mərhələsi öz sosial fəaliyyətinin dərk olunması və qiymətləndirilməsidir.

Sosiallaşma mərhələli proses kimi şəxslərin şüurunda və davranışında biruzə verir və məntiqi mərhələlərdən ibarət olur. Sosiallaşma məntiqi tamamlanmaya – özünüqiymətləndirməyə çatdıqda, bu proses yeni keyfiyyət formasında təkrarlanır.

Müasir cəmiyyətdə ictimai inkişafın əsas problemi cəmiyyətin hər bir üzvü ilə münasibətlərin harmonik inkişafıdır, yəni onun sosiallaşmasıdır. Cəmiyyət üçün ən aktual problem gənc nəslin məqsədyönlü sosiallaşmasıdır. Çünki uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik dövründə şəxsiyyətin əsas strukturlarından biri olan sosiallaşma amilləri baş qaldırır və tədricən formalaşır. Sosial mühit dinamik olduğu üçün sosiallaşma zamanı müxtəlif sistemlərlə, birliklərlə, insanlarla yeni əlaqələrin və münasibətlərin yaranması nəticəsində yeni-yeni keyfiyyətlər əldə olunur.

Yeniyetməliyin sosiallaşmasının əsas iki forması seçilir: yönəldilmiş forma (yəni məqsədyönlü, istiqamətləndirilmiş forma) və yönəldilməmiş forma (Yəni öz-özünə əmələ gəlmə forması, istiqamətləndirilməmiş forma). Sosiallaşmanın yönəldilmiş, məqsədyönlü forması müəyyən cəmiyyət tərəfindən xüsusi tərtib edilmiş, həmin cəmiyyətin maraq və məqsədlərinə uyğun şəkildə insana təsir sistemidir. Yönəldilməmiş, öz-özünə əmələ gəlmiş, kənardan istiqamətləndirilməmiş sosiallaşma forması – indiddə, səmimi sosial əhatədə müəyyən sosial vərdişlərin avtomatik formalaşmasıdır.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, hər hansı sosial institut; məktəb, ailə, birlik cəmiyyət və s. insana həm yönəldilmiş şəkildə və həm də yönəldilməmiş şəkildə təsir göstərə bilər və hər şey bu və ya digər sosial institutun proqramından asılı olaraq dəyişir.

Ədəbiyyatda sosiallaşmanın qoyuluşunun təhlili və aparılmış tədqiqatlar əsasında müəyyən edilmişdir ki, yeniyetmələrin sosiallaşmasının əsasını səviyyələrin müəyyənəlməsi təşkil edir.

Yeniyetmənin cəmiyyətin tələbatlarına uyğunlaşması və sosiallaşmasının hansı ardıcılıqla baş verməsi aşağıdakı səviyyələrdə müşahidə olunur:

1. Passiv səviyyə. Yeniyetmə özünü həmyaşıdlarla bərabər tutmur, aşağı kommunikasiya səviyyəsinə malikdir, onun dar dünyagörüşü var, sosial istiqamətlənməsi zəifdir, öyrənmə qabiliyyəti aşağıdır, müəyyən vacib həyatı dəyərlərdən qismən bəhrələnir, onda cəmiyyətə məxsus qayda-qanunlara tabe olmamaq hissi yaranır, sosiallaşma baş verən sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni proseslərin dəyərlənməsini bacara bilməməyi bu səviyyəyə xas olan xüsusiyyətlərdən biridir.

2. Sosial və şəxsi cəlbətmə səviyyəsi. Tədricən yeniyetmə qrupa aid olmasını dərk edir, özünü həmyaşıdlarla bərabərləşdirir, öz nöqteyi-nəzərini müdafiə edir, tədris edilən fənlər üzrə müvəffəqiyyət əldə edir, ictimai inkişafın vacib ünsürlərindən xəbərdardır, digərləri üçün dəyərli və faydalı olmaq arzusundadır, özünü təkmilləşdirməyə və özünüinkişafa can atır.

3. Fəal səviyyə. Özünü həmyaşıdlarla tam bərabərləşdirməsi, solumun hüquqlarının və vəzifələrinin tam yerinə yetirilməsi, yüksək ünsiyyət, solumun həyatında fəal iştirak, öz nöqteyi-nəzərinin fəal müdafiəsi, ideyaların olması və onları müdafiə etmək bacarığı, özünü ifadə, özünü reallaşdırma, şəxsi təsdiqlənmə, özünü müəyyənəşdirmə, motivasiyanın yüksək səviyyəsi, uyğunlaşmaq bacarığı.

Sosiallaşma səviyyələrini müəyyənəşdirəndən sonra sosiallaşma prosesinin mərhələlərini qeyd etmək lazımdır. Şərti olaraq sosiallaşmanın 3 mərhələsi qeyd edilir və bunların hər biri axaraq digərindən əmələ gəlir, bir birinin əlaqələrini tamamlayırlar və yeniyetmənin durumunda, inkişafında, nə qədər müvəffəq və ya qeyri müvəffəq olmasını göstərirlər. Bunlar aşağıdakı mərhələlərdə ayrı-ayrılıqda göstərilirlər:

1. Hazırlıq mərhələsi. Bu mərhələ sosiallaşmanın ən aşağı mərhələsidir, yeniyetmənin cəmiyyətdə istifadə olunan qaydalara və normalara aşağı səviyyədə daxil olmasını göstərir, yeni qarşılıqlı əlaqə forma və üsulları ilə tanışlığı, yeniyetməyə təqdim olunan məlumatın qavranılması, şəxsi mövqeyin qəbul edilməsini nəzərdə tutur.

2. Uyğunlaşma mərhələsi. Bu mərhələ yeniyetmənin, müntəzəm dəyişən solumun həyatına uyğunlaşmasını, onu müxtəlif, vacib, həyatı əhəmiyyətli ünsiyyətin və qarşılıqlı əlaqələrin formalarına və növlərinə qatılmasını, dünyagörüşünün genişlənməsini, maraqlarının və qabiliyyətlərinin realizə edilməsini nəzərdə tutur.

3. Özünü realizə etmə mərhələsi. Bu mərhələdə sosiallaşmanın və şəxsi özünü müəyyən etmənin ən yüksək mərhələsidir. Məhz bu mərhələdə yeniyetmə tərəfindən həyatın mənası və məqsədi başa düşülür, dərk edilir və qəbul olunmağa başlanılır.

Aşağı hazırlıq mərhələsindən yüksək, özünü realizə etmə mərhələsinə müvəffəqiyyətlə keçid, solumda qəbulu və başa düşülməsi üçün həvəs göstərməsi və çalışması, solumdaözü-nə layiqli mövqe tutması, fərdi münasibət göstərməsi, sosial yetkinliyə çatmasını çox zaman yeniyetmənin özündən asılıdır.

İctimai inkişafın əsas problemi cəmiyyətin hər bir şəxsiyyətlə münasibətlərinin, əlaqələrinin harmoniyalaşmasıdır, yəni onun uyğun olaraq sosiallaşmasıdır. Uşaqlıq, yeniyetməlik, gənclik dövründə şəxsiyyətin əsas strukturları formalaşır və onların keyfiyyət xüsusiyyətləri cəmiyyətin, ətraf mühitin pedaqojiləşməsindən asılı olur.

Yetişən gəncliyin sosiallaşması mürəkkəb, arasıkəsilməz, fasiləsiz prosesdir və burada bir tərəfdən şəxsin fərdi tələbatları ictimai tələbatlara uyğunlaşır və bu fəal, yaradıcı, ümumbəşəri dəyərlərin mənimsənilməsi prosesidir, digər tərəfdən cəmiyyət davranış və mədəniyyət normalarını formalaşdırır, insanlar arasında evdə, məktəbdə, məktəbdən kənar müəssisələrdə, insanı əhatə edən digər sosial mühitlərdə pedaqoji məqsəduyğun münasibətlər formalaşdırır [4, s. 27].

Yeniyetmənin sosiallaşması fərdlə cəmiyyət arasında mürəkkəb, çox- mərhələli və münaqişəli, qarşılıqlı əlaqəli prosesdir [2, s.34]. Bu prosesin nəticəsində şəxsiyyətdə müəyyən sosial və şəxsi keyfiyyətlərin inkişafı müşahidə olunur; şəxsi dəyərləndirmə, özünə arxayınlıq, qərar qəbulunda müstəqillik, dünyaya, özünə şəxsi münasibət, sosial münasibətləri şəxsi mədəniyyəti və ümumi qəbul edilmiş solum mədəni dəyərlərə istinad edərək öyrənilməsi, sosial kompetentliyin inkişafı, şəxsi arzu və tələbatlarının cəmiyyətin tələbatları ilə uyğunlaşması (Mən istəyirəm; Mən bacarıram; Mən varam və s.). Məhz bu yaş dövrü insan həyatında ən məsuliyyətli dövr sayılır, çünki bu yaş dövründə insanın real yetişməsi baş verir, mədəniyyətinin əsası qoyulur, cəmiyyətə, insanlara, özünə qarşı münasibətlər, sosial münasibətlər formalaşır [3, s. 202]. Müasir məktəb təcrübəsi göstərdi ki, müəllimlərin diqqəti əsasən şəxsiyyətin xarici inkişaf faktorlarına, yeniyetmənin bilik, bacarıq və vərdislər əldə etməsi prosesinə yönəlir. Ona görə də, yeniyetmənin öz təkrarolunmaz şəxsiyyəti, mədəniyyəti ilə bağlı bir sıra ciddi münaqişələr meydana gəlir. Münaqişələrin səbəbləri: a) yeniyetmənin sosiallaşma səviyyəsinin obyektiv tələbatları ilə bu tələbatı ödəyən nəzəri-metodoloji və təşkilati təminatın lazımı səviyyədə təşkil olunmaması; b) yeniyetmənin solumun həyatında fəal iştirak etməyə can atması, özünüreallaşdırması, şəxsi özünü-təsdiqi və özünümüəyyənləşdirməsi ilə ümumtəhsil müəssisəsində şəxsiyyətin sistemli sosiallaşması üçün pedaqoji şəraitin uyğun gəlməməsi; c) mövcud münaqişələrin həlli üçün ümumtəhsil məktəblərində pedaqoji şəraitin olmaması, yeniyetmənin sosiallaşmasının optimal pedaqoji imkan və yollarının müəyyənəşdirilməməsi.

Tədqiqatın nəticəsində müəyyənəşdirə bildik ki, məktəbli-yeniyetmələrin sosiallaşma prosesi aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

1. Yeniyetmənin sosiallaşması, şəxsiyyətin sosial əhəmiyyətli keyfiyyətləri mənimsəmə prosesidir. Bu proses şəxsin özünü dərk etməsinə, dünyaya və şəxsən özünə olan şəxsi münasibətinə istiqamətlənir: sosial münasibətlərin a) daxili motivlərə və ümumi qəbul edilmiş sosial mədəni dəyərlərə istinad etməklə mənimsənilməsidir; b) sosial kompetentlik vərdislərinin inkişafı və sosial təqdir edilmiş davranışın qəbul edilməsidir; c) şəxsi arzuların və imkanların solum tərəfindən təqdim edilmiş tələblərinə uyğunluğudur.

2. Yeniyetmənin sosiallaşma prosesinin yerinə yetirilməsi istiqamətlənmiş model çərçivəsində baş verir. Bura sosiallaşma prosesinin nəzəri-metodoloji əsasları, pedaqoji şəraitləri, metodları, vasitələri və formaları daxildir.

3. Yeniyetmənin sosiallaşması prosesi pedaqoji və psixoloji şərtlərin kompleks nəzərə alınması nəticəsində reallaşa bilər.

Prof. A.O. Mehrabov və prof. R.İ. Əliyev xüsusi olaraq vurğulayırlar ki, "...sosial mühit dinamik olduğu üçün sosiallaşmanın nəticəsində sosial həyat zamanı sistemlərlə, birliklərlə, insanlarla yeni əlaqələrin, münasibətlərin bağlanması nəticəsində yeni-yeni keyfiyyətlər əldə olunur" [4, s. 26].

Deməli, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, sosiallaşmanın yönəldilmiş, məqsədyönlü forması müəyyən cəmiyyət tərəfindən xüsusi tərtib edilmiş, insanın həmin cəmiyyətin maraq və məqsədlərinə uyğun formalaşmasına yönəlmiş təsir sistemidir. Sosiallaşmanın yönəldilməmiş, yəni öz-özünə əmələ gəlmə forması isə, yeniyetmədə müəyyən sosial vərdislərin avtomatlaşmış şəkildə formalaşmasıdır.

Yuxarıda söylədiklərimizdən belə qənaətə gəlmək olur ki, hər hansı sosial institut, məktəb, ailə, ictimai təşkilatlar və birliklər insana müxtəlif formalarda təsir göstərir və məktəbin, ailənin, ictimai təşkilatların fəaliyyətindən asılı olaraq dəyişir.

Yeniyetmələrin sosiallaşması prosesində sosiallaşmanın aşağıdakı ümumi funksiyalarının nəzərə alınması da önəmlidir. [1, s. 261]. Yəni, sosiallaşma normativ tənzimləyici funksiya daşıyır, yeniyetmənin cəmiyyətdə həyat fəaliyyətini formalaşdırır və tənzimləyir; sosiallaşma sosial münasibətlər sistemində yeniyetmənin ideyalarını istiqamətləndirir, onu fərdiləşdirir; sosiallaşma yeniyetmənin həyat tərzini müəyyənləşdirən dəyərlər sistemini formalaşdırır; sosiallaşma yeniyetməni digər insanlarla, insan qrupları ilə, sistemlə qarşılıqlı münasibətlərə gətirir, həyat tərzini formalaşdırmaq üçün onu məlumatlarla təmin edir; sosiallaşma yeniyetməni qeyri-standart situasiyalardan çıxış yolu axtarmaq, əhatəsində olduğu dünyanı kəşf etmək və dəyişdirmək təşəbbüsünü yaradır, onun çatışmayan fiziki, psixi və zehni xüsusiyyətlərinin və xassələrini tamamlayır.

Sosiallaşma funksiyaları yeniyetmənin təkcə inkişaf prosesini açmır, onun həm məzmununu müəyyənləşdirir, həm də şəxsin inkişafının müəyyən qədər perspektiv yollarını işıqlandıraraq fəallığını gücləndirir. Funksiyalar kompleks şəkildə reallaşır və şəxsə müəyyən fəaliyyət sahəsində özünü göstərməyə imkan yaradır.

Nəticə. Özünüidarəetmə orqanının inkişafı şagirdlərə sosial münasibətlərin mürəkkəbliyini başa düşməyə, sosial mövqeyi formalaşdırmağa, lider funksiyalarını realizə edəndə öz imkanlarını müəyyənləşdirməyə kömək göstərir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi gənclərin sosiallaşmasının fərdin öz xarakterindən, xüsusiyyətlərindən, ətraf mühitin, məktəbin, ictimai cəmiyyətin təsiri və fərdin təhsil aldığı məktəbin sosioloji əsaslarla qurulmasından asılı olmasıdır.

İşin tətbiqi əhəmiyyətini yeniyetmə şagirdlərin sosiallaşmanın mərhələ və funksiyalarının tətbiqinin geniş praktikaya yol tapması təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Pedaqogika. Dərslik / A.N.Abbasov, H.Ə.Əlizadə. – Bakı: Mütərcim, – 2024. – 564 s.
2. Ağayeva B.S. Şagirdlərin sosiallaşması üzrə tərbiyə işinin təşkili / B.S.Ağayeva, V.H.Vahidova. – Bakı: Mütərcim, – 2011. – 97 s.
3. Kazımov, N.M. Seçilmiş əsərləri. 7-ci cild / N.M.Kazımov. – Bakı: OKA Ofset, – 2012. – 323 s.
4. Mehrabov A.O., Əliyev R.İ. Demokratik cəmiyyətdə rəqabətəqabil şəxsiyyətin formalaşdırılması //Təhsil, mədəniyyət, incəsənət. – Bakı, – 2003, № 3.
5. Vahidov F.B. Sosiologiya. Dərs vəsaiti. – Bakı: Təknur, 2008. – 308 s.

S.Z.Gubatova

Stages and Functions of Socialization of Teenagers

Summary

The main essence of the article is the existing problems of socialization of adolescent students and ways to eliminate them, new approaches, models and scientific ideas organized for their

implementation on scientific grounds. It is explained that the essence of the activity of the student self-government body is to teach a number of students the basics of democratic relations in society, self-government in collective and independent life. To organize a self-government body, it is necessary to collect the necessary methodological literature in advance, determine the thematic content of meetings and draw up a work plan.

In the result of the study, it is possible to come to the conclusion that the socialization of youth can change depending on their own character, personality characteristics, the influence of the environment, school, social society and the sociological basis of the school where the person is studying.

Key words: *teenager, socialization, stages of socialization, functions of socialization, personality formation*

С.З.Губатова

Этапы и функции социализации подростков Резюме

Основная суть статьи заключается в существующих проблемах социализации учащихся-подростков и путях их устранения, новых подходах, моделях и научных идеях, организованных для их реализации на научных основаниях. Поясняется, что суть деятельности органа ученического самоуправления заключается в обучении ряда учащихся основам демократических отношений в обществе, самоуправления в коллективной и самостоятельной жизни. Для организации органа самоуправления необходимо заранее собрать необходимую методическую литературу, определить тематическое содержание заседаний и составить план работы.

В результате исследования можно прийти к выводу, что социализация молодежи может меняться в зависимости от собственного характера, особенностей личности, влияния среды, школы, социального общества и социологической основы школы, в которой учится личность.

Ключевые слова: *подросток, социализация, этапы социализации, функции социализации, формирование личности*

Rəyçi: ped.e.d., prof. Ş.Tağıyev

Redaksiyaya daxil olub: 13.11.2024